

A Ferenc József-tér.

Kazinczy Ferenc tizennégy esztendő óta nem látta Pestet, amikor 1828-ban széphalmi kúriájából Pestre jött. Megérkezése után leghőbb vágya volt Pestet megnézni és ezért kocsira ült, amellyel bejárta a Belvárost és az épülő Újvárost, hogy gyönyörködjék az általa annyira szeretett város szépségeiben. A kocsizás alkalmával szerzett tapasztalatait naplójegyzeteiben örököltette meg, amelyek reánk maradt töredékében egy érdekes megjegyzést találunk a mai Dorottya-utcával kapcsolatosan: »A Börsével áltellenben egy új négyszeg.« (Pestre. Töredék Kazinczy Ferenc útleírásából 10. lap.) Ez az »új négyszeg« az akkori Kirakodó-tér volt, a mai Ferenc József-tér. Ennek a Kirakodó-térnek, illetve Ferenc József-térnek a keletkezését szándékozom megörökíteni, hogy lássuk, miképen lett ebből a pusztá és sivár területből a hajdani Pest, majd később fővárosunk legszebb része.

A Ferenc József-tér helye egykor mocsaras és szemetes terület volt, mert a Duna tavasszal és ősszel elöntötte s lerakta a magával hozott szemetet, úgy hogy semmire sem lehetett felhasználni a Dunapartnak ezt a részét. A természet azonban maga gondoskodott arról, hogy ez a hely mégis jelentőséghez jusson éppen a Duna folyása következtében. Ismeretes tény ugyanis, hogy a fejlődő Pestnek mindig több és több épületanyagra lett szüksége, nevezetesen faanyagra, amit csak az ország felső vidéke tudott termelni. A legelőnyösebb és legolcsóbb szállítási eszköze ezeknek az anyagoknak a vizen való »úsztatás« volt. A Pest alá leusztatott fákkal igen célszerűen lehetett megállapodni a mai Ferenc József-tér környékén, mert a víz sodra e helyet kiválóan alkalmassá tette a kikötésre. A hajózás fellendülésével, majd a kereskedelmi élet megindulásával mindjobban nőtt ennek a partrésznek a jelentősége, lassankint rendes hajókikötő keletkezett itt s a Dunán hozott kereskedelmi árucikkek állandó kirakodó helyévé lett. Először a pestvárosi tanács, 1808-tól kezdve pedig a Szépítő Bizottmány tervszerű munkával iparkodtak ezt a területet oly állapotban tartani, hogy az árulerakás céljaira alkalmassá tegyék, amennyire lehetett szabályozták és kiköveztették. A Ferenc József-tér első nevét is a hajón szállított és kirakott áruktól kapta, mert Kirakodó-térnek — Ausladungs Platz — nevezték, amit 1866-ig megtartott, amikor is addigi nevét a pestvárosi tanács Ferenc József-térre változtatta.

A Kirakodó-tér legrégebb épületei a Söhivatal és sóraktár voltak, amelyek egy 1820-ban készült pestvárosi térkép szerint a mai Lloyd és

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank telekhatárvonalai között húzódó területen állottak. A Sóhivatalt és raktárt 1820-ban városrendezési okokból lerombolták és a bontási anyagot még 1820-ban nyilvános árverésen eladták. Az említett épületeken kívül falerakodó- és megmunkálótelepeket találunk még itt, amelyek közül a Feszl János-féle ácsstelep tartozott a Kirakodó-tér területéhez. Feszl fatelepe a mai Főkapitányság telkén volt és a pestvárosi telekkönyvek tanúsága szerint Feszl János 1791-ben vette meg a várostól körülbelül 1000 négyszöglet kitevő ingatlanát, mely 1833-ig szolgált a nevezett célra, amíg az Ullmann család tulajdonába nem jutott. Ugyanilyen fatelepek állottak még a szomszédos Vieser- és Karczag-féle telkeken is, amelyek szintén az 1808—1825 között eszközölt telekeladásokkal és az 1837-ig húzódó házépítkezésekkel kapcsolatosan szűntek meg.

A Kirakodó-tér forgalma a pesti országos vásárok ideje alatt érte el a legmagasabb pontját. Az eladásra érkezett áruk tömege halomban hevert a téren, a különféle nemzetiségű kereskedők pedig olyan csoportosulásokat képeztek, hogy az 1833-ban megjelent »Der Fremde in Pesth« című Wegweiser a bábeli zürzavarhoz hasonlította ezt a dunaparti életet (... das rege Leben und Treiben der Menschheit auf denselben, bringt jeden auf den Gedanken »So muss es bey der Erbauung des Babels zugegangen seyn.«) Egy későbbi, 1844-ben kiadott Wegweiser (Feldmann: Pest und Ofen) már teljesen kiépítve tárja elénk a Kirakodó-teret és úgy Pest, mint Buda legszebb pontjának tünteti fel. A Wegweiser írójának igaza volt, mert ebben az időben már teljes pompájában díszlett a rendezett és szabályos Kirakodó-tér újonnan épült palotáival s gyönyörködtető látvány lehetett azok számára, akik örömmel szemlélték a város fejlődését, a hajóval Pestre érkező idegenek pedig elragadtatással nézhették a tér szépségeit.

A Kirakodó-tér teljes kialakulása az 1808—1837 közötti időre esik, mert 1808-ban történt az első szabályozott telekeladás, az utolsó építkezés pedig — a Magyar Tudományos Akadémiát kivéve — 1837-ben ment végbe. Vegyük tehát sorba az egykori Kirakodó-téren, a mai Ferenc József-téren részben még meglévő, részben pedig lerombolt épületeket. Idézzük fel a mult emlékeként a Lloyd-palotát, a Diana-fürdőt, a Kóburg hercegi, a Nákó-, Ullmann- és Vieser-féle palotákat, továbbá a magyar tudomány csarnokát az Akadémiát, végül pedig a Kirakodó-térhez fűződő 1867. évi koronázási eseményeket.

1. A LLOYD-PALOTA.

A Dunaparton álló Lloyd-palotát, mint a kereskedelmi élet központját a pesti polgári kereskedők testülete építtette. Ez a testület 1699. augusztus 12-én I. Lipót királytól nyerte szabadalomlevelét, amelyet a pestvárosi tanács 1700. január 12-én kihirdetett. 1777-ben Mária Terézia királynő a Lipót király-féle szabadalmat megújította és a kereskedők kiváltságait megerősítette.

A kereskedők testülete Pest kereskedelmének kibontakozásával kapcsolatosan fejlődött olyan életerős szervvé, mely a város gazdasági életének irányítójává lehetett. Több mint egy évszázad mult el a testület megalakulásától addig, amíg egy alkalmas székháznak a megalapítása valóra válhatott. Erre a székházra pedig szükségük volt, mert kellett

egy központi fekvésű helynek lenni, ahol a termelők és kereskedők találkozhattak, a piac áralakulásáról s külföldi hírekről értesülést szerezhettek, majd pedig adás-vételi ügyleteiket lebonyolíthatták.

Az első jelentős lépés 1820-ban történt, amikor Stankovits Konstantin a testület elöljárója az augusztus 22-én tartott árverésen a Szépitő Bizottmánytól megvette a mai Eötvös-tér, Dorottya-utca és Ferenc József-tér által határolt területet a polgári kereskedelmi testület székháza céljaira. A vásárolt telek két házhelyből állott, az egyik 319 négyszögölet, a másik pedig 296 négyszögölet, vagyis a két telek összesen 615 négyszögölet tett ki. A Stankovits Konstantin által szerzett házhelyeket 1830. február 25-én írták át telekkönyvileg a polgári kereskedelmi testület nevére 55.876 bécsi értékű forint vételár feltüntetésével, mellette olyan kikötéssel, hogy az 1820. évtől számított 50 év után újabb értékelés alá kerül az ingatlan a további illetékek lerovása céljából.

A telek megvétele után a kereskedelmi testület az építkezés előkészületeihez fogott. E célból 1826. október 26-án ülést tartottak, amelyen saját kebelükből egy külön részvénytársaságot alakítottak azon feladattal, hogy ennek a részvénytársaságnak egyedüli hivatása az építkezés megvalósítása legyen. A részvénytársaság tagjai a maguk számára szabályzatot állítottak össze, megállapították a részvények névértékét, a részvénykibocsátási módozatokat, majd 13 tagból álló választmányt küldtek ki az építkezés előmunkálatainak intézésére. Első ténykedése volt a választmánynak, hogy Hild József építésszel megcsináltatta az épület terveit és a költségvetést.

A részvények jegyzése időközben öröndetesen haladt, úgy hogy az 1827 év elején már tekintélyes összeg állott rendelkezésre, melynek alapján az építkezés megkezdésére komolyan lehetett gondolni. 1827. februárjában ezert Kappel Frigyes, Valero Antal és Holbauer János a polgári kereskedelmi testület képviselőiben Hild József építésszel együtt felutaztak Bécsbe a nádorhoz, akinek bemutatatták az építendő ház terveit és költségvetését. József nádor elfogadhatónak találta a terveket és örömeinek adott kifejezést, hogy a testület székháza most már rövidesen megépül. A küldöttség Bécsből való hazatérése után megkötötte Hild Józseffel az építési szerződést és arra utasította, hogy haladék nélkül tegye meg a szükséges lépéseket a hatóságoknál. (Pólya Jakab: Pesti kereskedelmi testület és a Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története.)

Hild József a kapott utasítás szerint beadványt nyújtott át a Szépitő Bizottmánynál, melyben a kereskedelmi testület kétemeletes házának építési terveit jóváhagyni kérelmezte. Érdekes része a beadványnak az, ahol Hild József a Ferenc József-térre néző ma is látható oszlopos árkád engedélyezésére kitért. A Bécsben történt előzetes bemutatáskor ugyanis a nádor nem emelt kifogást az árkád elkészítése ellen, azonban kikötötte, hogy a közlekedés szempontjából akadályt nem képezhet és a kivitelnek olyannak kell lennie, mely az épület és a város díszére szolgál (Da in den Planen ein grosser Vorsprung gegen den Ausladungs-Platz zu ersehen ist, so nehme ich mir die Freyheit diesfalls zu bemerken, dass Seine Kayserliche Hoheit der Erzherzog Palatin, bei Unterbreitung und gnädigster Genehmigung dieser Pläne zu äussern geruhen: dass dieser Vorsprung

auf dem freyen Platz kein Hinderniss seyn könne, indem er zur Schönheit des Gebäudes nothwendig, zugleich eine Zierde für die Stadt selbst werde. Pesti levéltár : Verschönerungs Archiv 3980.). Hild József ennek hangsúlyozását azért tartotta fontosnak, nehogy a Szépítő Bizottmány a pestvárosi tanáccsal egyetértőleg az árkád megépítését bármiféle szempontból is mellőzendőnek mondja ki. Erre megvolt az ok is, mert a bemutatott tervek tüzetes átnézésénél azonnal észrevehető, hogy az árkád nem a kereskedelmi testület telkén áll, hanem közterületen. Ezért sietett Hild József a nádor előzetes hozzájárulását megszerezni, mert így remélhette csak, hogy a Szépítő Bizottmány nem helyezkedik ellentétes álláspontra a nádor akaratával szemben. Idők folyamán ennek az árkádnak a területe sok vitára adott alkalmat a székesfőváros és a testület között. Bírói eljárás lefolytatása is szükségessé vált a terület tulajdonjogi helyzetének tisztázására, mely még ma sincs befejezve.

A Szépítő Bizottmány a Hild József által bemutatott terveket 1827. március 11-én kelt ülésében 199. szám alatt jóváhagyási záradékkal látta elmiután ezeket előbb már József nádor február 13-án Bécsben a polgári kereskedelmi testület küldöttségének adott írásbeli nyilatkozata alapján úgy is elfogadta. (Verschönerungs Archiv. 3980.)

Az építkezéshez még 1827. márciusában hozzákezdtek. Az alapkövetétel ünnepélye azonban csak 1828. június 4-én volt, mert József nádor másirányú elfoglaltsága miatt előbb nem lehetett megtartani. (Den Grundstein geruheten Seine k. k. Hoheit der Erzherzog Reichspalatin im Jahre 1828, den 4. Juni niederzulegen. Patisz : Beschreibung der königlichen Freistadt Pest. 18. 1.) Az alapkövetétel fényes ünnepek között történt meg, amelyen jelen volt a nádoron kívül Ferdinánd főherceg, a tábornoki kar, a vármegye és a város küldöttsége.

A kereskedelmi testület székháza 1830-ban lett teljesen készen. A pompás empirstílusban épült kétemeletes palota összes építési költsége 129.439 pengő forint 26 krajcárt tett ki; főhomlokzatával, hat dór-oszlopon nyugvó erkélyével a Kirakodó-térre (ma Ferenc József-tér), nyugoti homlokzatával a Dunára, keleti homlokzatával pedig a Dorottya-utcára nézett. Az erkély az elsőemeleti nagy teremmel volt összeköttetésben. Ebben a teremben hangversenyeket tartottak és itt rendezte meg évenként a Nemzeti Kaszinó hagyományos és előkelő báljait. Az erkélyről a legszebb kilátás tárult a néző szeméi elé, melynek lebilincselő voltát Feldmann 1844-ben megjelent Wegweiserjében így örökítette meg: »Die Aussicht vom Balkone gehört zu den schönsten Punkten Pesth's, man übersieht die schiffbedeckte Donau bis über die Margaretheinsel, das gegenüberstehende Ofen der ganzen Ausdehnung nach mit dem Bergesrückten als Hintergrund (30. lap.)«

Az épület földszintjén a Dorottya-utcai oldalon kávéház- és vendéglőhelyiségek voltak, a Kirakodó-tér felőli részen a kereskedelmi csarnok (Börse), a dunaparti oldalon pedig a Magyar Bank irodái állottak. Az első emeleten a Nemzeti Kaszinó, a nagyterem és 22 lakószoba volt; a második emeletet pedig a kereskedelmi kaszinó foglalta el.

Külön kell foglalkozni a kereskedelmi csarnokkal, mely 1831 március 1-én kezdte meg hivatalosan működését. Ebből a csarnokból irányították

nemcsak Pest, hanem az egész ország gazdasági életét. Itt nemcsak a magyar gyáros, iparos és kereskedő találkozott, hanem külföldiek is szívesen keresték fel az Európaszerte híressé lett pesti kereskedelmi csarnokot.

A kereskedelmi csarnok naponként délelőtt 12—1-ig, később 11—1-ig volt nyitva, vásár- és ünnepnapok kivételével. Az üzleti élet lebonyolítása és irányítása hattagú bizottság kezében volt, melynek tagjai naponként felváltva személyesen vezették a kereskedelmi csarnokot. Nemcsak a kereskedők, hanem a tisztességes polgárok is beléphettek a kereskedelmi csarnokba, természetesen kivétel nélkül mindenkinek belépőjegyet kellett váltania. A külföldiek nem fizettek a belépőjegyért, csak nevüket, származási helyüket és foglalkozásukat kellett az úgynevezett »Fremden Buch«-ba bejegyeztetni. Az egészséges kereskedői üzletmenet nemzetgazdasági szempontból a hattagú bizottságba megválasztott egyének gazdaságpolitikai felkészültségétől függött, mert az irányító hatalom ezeknek a kezében összpontosult. Az 1831-ben megválasztott bizottság tagjai a következők voltak: Szartory J. György, Liedemann J. Sámuel, Kappel Frigyes, Malvieux József, M. A. Cahen és Lövy Hermann.

Meg kell még emlékezni a Pesti Lloyd társulatról is, amely után a városi polgárság a Kereskedelmi Testület által létrehozott székházat elnevezte. A Pesti Lloyd társulat megalakulása 1851-ben történt. Kern Jakab pestvárosi kereskedő gondolata volt a társulat életrehívása, aki maga köré gyűjtötte azokat a kereskedőket és iparosokat, kik hazánk gazdasági életének fellendítését szívükön viselték. A hívószóra rövid idő leforgása alatt 620 kereskedő, iparos és polgár csatlakozott a társulat megszervezéséhez. Az alapszabálytervezetet hamarosan elkészítették és láttaozás céljából a helytartótanács útján bemutatták az osztrák belügyminiszteriumnak. A jóváhagyás azonban sokáig késett, aminek okát abban találhatjuk, hogy a társulat célkitűzésében nemcsak az országos és pestvárosi kereskedelem nagyarányú fejlesztése, hanem a társas együttélés ápolása által az erkölcsi és kulturális színvonal emelése is szerepelt s mint ismeretes előttünk, a szabadságharc elfojtása után az osztrák katonai hatóságok nem jó szemmel nézték a magyarok összejövetelét. A kormányhatósági megerősítés után hosszú évtizedeken át ebben a palotában fejtette ki áldásos tevékenységét a Lloyd társulat a kereskedelmi élet terén. A Pesti Lloyd társulat érdeme volt az is, hogy az »áru- és értéktözsde« 1863-ban megalakulhatott.

A Ferenc József-téren álló gyönyörű empir palota tehát nemcsak mint építészeti remekmű, hanem mint a magyar kereskedelmi és ipari élet fellendülésének szimboluma is, méltán megérdemli az utókor megbecsülését.

A Lloyd-palota előtt létesített kis parkban Deák Ferencnek, a haza bölcsének monumentális ülő szobra van elhelyezve, amelyet Huszár Adolf készített és ünnepélyes leleplezése 1887. szeptemberében történt meg.

2. A DIANA-FÜRDŐ.

A Gróf Tisza István-utca és Ferenc József-tér sarkán áll a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank hatalmas palotája, amely díszes külsejével méltán köti le figyelmünket. Ha jobban megnézzük az épületnek a Duna felé eső

homlokzatát, egy fehérmárvány keretbe helyezett feketemárvány emléktábla tűnik szemeink elé a következő feliratokkal: »E ház első emeletének saroklakásában lakott korának legnagyobb magyarja, Széchenyi István az 1827—1832. években«, alatta pedig: »Kegyeletes megemlékezéssel az e helyen állott Diana-fürdő épületéből«. Valóban itt állott a régi Pest leghíresebb és legszebb fürdője, a Diana-fürdő, amelyben a lebontott fürdőépületből egyedül megmaradt márványtábla tanúsága szerint öt esztendő-t töltött Gróf Széchenyi István, nemzeti életünk újjáteremtője. A mai Gróf Tisza István-utca is sokáig emlékeztetett a Diana-fürdőre, mert a fürdő keletkezésétől, 1823-tól kezdve egy évszázadon át Fürdő-utcának hívták, csupán 1925-ben változtatta át a Közmunka Tanács Gróf Tisza István-utcára.

A Diana-fürdő helyén hajdan a cs. kir. Sóhivatal (Salzamt) állott, melynek lebontása után a pestvárosi Szépítő Bizottmány ezt a területet a mai Lipótváros megalapításával kapcsolatosan házhelyekre osztotta fel. A telkek értékesítése nyilvános árveréseken történt, amelyek évek hosszú során át tartottak.

Az 1821. március 12-én tartott árverésen vásárolták meg Pfeffer Ignác és neje szül. Seeder Terézia a későbbi Diana-fürdő telkét a Szépítő Bizottmánytól, illetve Pest városától. A házhely nagysága $355 \frac{5}{6}$ négyszöglet tett ki, vételára pedig négyszögölenként 90 bécsi értékű forint, vagyis összesen 32.025 bécsi értékű forint volt. A telekátírási jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonban csak 1824. július 15-én írták át az ingatlant Pfeffer Ignác és felesége nevére a most ismert adatok bejegyzése mellett.

1826. március 6-án Pfeffer Ignác megnagyobbította ingatlanának területét; ugyanis Spiegel József, a szomszédos telek tulajdonosa kérelemmel fordult a Szépítő Bizottmányhoz, hogy a Pfeffer-féle fürdő szomszéd-ságában levő telkét újból szabályozza oly módon, hogy az ő 292 négyszög-let kitevő telkéből $18 \frac{1}{6}$ négyszöglet Pfeffer Ignác $355 \frac{5}{6}$ négyszöglet kitevő ingatlanához csatoljon hozzá. A Szépítő Bizottmány a telekszabá-lyozáshoz hozzájárult s így a két ingatlan területe a következőképen alakult ki: Spiegel József telke $273 \frac{5}{6}$ négyszögöl, Pfeffer Ignác telke pedig 374 négyszögöl lett. Természetesen a nyilvántartott telekértékek is ennek megfelelően módosultak, vagyis:

Pfeffer Ignác	$355 \frac{5}{6}$	□ telkének vételára à 90 frt — kr.	32.025 frt — kr.
a megvett	$18 \frac{1}{6}$	□ « « à 65 « 30 «	1.189 « 55 «
összesen	374	□ telkének vételára.....	33.214 frt 55 kr.
Spiegel József	292	□ telkének vételára à 65 frt 30 kr.	19.126 frt — kr.
levonva ebből	$18 \frac{1}{6}$	□ « « à 65 « 30 «	1.189 « 55 «
marad összesen	$273 \frac{5}{6}$	□	17.936 frt 55 kr.

Pfeffer Ignác telkének nagysága a későbbi idők folyamán sem változott meg. (Pesti levéltár: Verschönerungs-Archiv 3653.)

Pfeffer Ignác az 1821-ben megvásárolt telken a következő évben házat építtetett. 1822 március 28-án folyamodott a Szépítő Bizottmányhoz s az egykori Sóhivatal helyén levő ingatlanán kétemeletes lakóház és fürdő építésére kért engedélyt. A Szépítő Bizottmány a bemutatott

terveket a pestvárosi tanáccsal egyetértőleg elfogadta és a kívánt engedélyt 1822. április 28-án megadta Pfeffer Ignácnak, aki az építkezéshez azonnal hozzákezdett. A terveket Hild József építőmester készítette, aki egyúttal az építési munkálatokat is vezette. Az elkészült ház homlokzatával a Kirakodó-térre (ma Ferenc József-tér) nézett és e részen nyertek elhelyezést a lakások is, míg a későbbi Fürdő-utcai oldalon és a ház udvarában a fürdő céljait szolgáló helyiségek voltak.

A Szépítő Bizottmányhoz benyújtott tervekből világosan megismerhetjük Pfeffer Ignác fürdőjének belső elrendezését. Ez a fürdő teljesen a mai kádfürdőkhöz volt hasonló. A bejárás a fürdőbe a Kirakodó-tér felőli főkapun át történt. A mélyen húzódó kapuzat egy oszlopsorral körülvett négyszögletes csarnokba vezetett, amely pihenő- és egyúttal szórakozóhelyül is szolgált. A csarnok olyan kényelmesen és csinosan volt berendezve, hogy még előadásokat és hangversenyeket is tartottak benne. A fürdőszobák a csarnokot alkotó oszlopsor mögött húzódó folyosóról nyílottak és számuk 18 volt. (Pesti levéltár : Verschönerungs-Archiv 3190.)

A fürdővizet a Dunaparton létesített vízemelőkészülék segítségével facsöveken keresztül szivattyúzták egy gyűjtőmedencébe, ahonnan ugyancsak facsöveken folyt a Dunavíz a kádakba. A nyári hónapok tartama alatt természetes hőfoku víz állott a közönség rendelkezésére, míg a hidegebb időszak beálltával a gyűjtőmedencében felmelegítették a Dunavizet. (Das Wasser zu den Bädern wird durch ein Druckwerk aus der Donau hingleitet, dort erwärmt, und in zwei Röhren, kalt und gewärmt, in jedes Badezimmer geleitet. Feldmann : Wegweiser. 121. lap.)

A vízemelőkészülék volt a fürdő legfontosabb technikai berendezése, amelynek engedélyezéséért az 1822. év végén Pfeffer Ignác beadvánnyal fordult a pestvárosi tanácshoz és ebben új fürdőjének üzembehelyezéséhez nélkülözhetetlen »vízemelőkészülék«-nek a Dunaparton való felállítását kérelmezte. Előadta a kérvényben, hogy közvetlenül a Dunaparton két kutat szándékozik felállítani azon célból, hogy a kutakba bevezetett dunavizet a nagyobbik kútra alkalmazott szívó-nyomó készülék segítségével fürdőjébe vihesse. A kutakból a víz a fürdőbe facsövek közvetítésével jutott volna, amelyeket két lábnyi mélységre tervezett a föld színe alá fektetni. Kijelentette ez alkalommal Pfeffer Ignác, hogy a csövek lefektetéséből a szomszédos ingatlantulajdonosoknak semmiféle káruk sem származik és ha netalán ebből mégis károsodás állana elő, azt megtéríteni kötelességének tartja.

A városi tanács az engedélyt kérő folyamodványt az építési bizottmánynak véleményezés céljából kiadta. Az építési bizottmány 1822. december 4-én tette meg jelentését és a vízemelőkészülék felállítására az engedély megadását javasolta oly kikötéssel, hogy a vízhez közelebb eső kút falazása nem lehet magasabb, mint a szabályozott Dunapart alsó cölöpözése (. . . als die Pilotirung des scarpirten Ufers) és hasonló kő-fedőlappal látandó el, mint a Dunapart kövezése. Kikötötte továbbá a bizottmány, hogy ezt a kutat úgy kell elhelyezni a parton, hogy az esztendő nagyobb részében víz alatt legyen s ne képezzen akadályt a hajóközlekedés számára. A második kútra nézve pedig előírta a bizottmány, hogy a szabályozott part legmagasabb pontján akként építendő meg, hogy az elegyengetett Kirakodó-térrel

azonos magasságban legyen és ugyancsak kő-fedőlappal zárandó el. Az építési bizottmány javaslata alapján ezután a pestvárosi tanács a kívánt engedélyt 1822. december 7-én kelt 6259. számú határozatával megadta Pfeffer Ignácnak, aki 1823. tavaszán megépíttette a vízemelőkészüléket a Dunaparton, szemben a saját házával. (Pesti levéltár: Relationes a. n. 1850.)

A vízemelőkészülék működése technikai szempontból a következő volt: A Duna vize az I. számú kútba folyt bele, ahonnét a két kutat összekötő főcsövön át a közlekedőedények törvénye alapján a II. számú kutat töltötte meg olyan magasságban, mint az I. számú kút vízmagassága volt. A II. számú kút tetején alkalmazott szívó-nyomókészülék segítségével felemelték a vizet a gyűjtőmedencébe vezető facsövekbe. Természetesen a mai gépek világából nézve, ez a »vízmű« nagyon kezdetlegesnek tűnik fel, de az akkori technikai felkészültség mellett mégis nagyon elmés megoldásnak tekinthető.

A fürdő elnevezése körülbelül 1835-ig egyszerűen Dunafürdő (Donaubad) volt, mert a fürdő keletkezésére vonatkozó iratokban és ebben az időben megjelent irodalmi művekben ezt a megjelölést találjuk. Patisz Károlynak 1833-ban kiadott »Beschreibung der königlichen Freistadt Pest« című művének 65. lapján Pfeffer fürdőjéről ezt olvashatjuk: »*Das Donaubaad*, im Hause des Herrn Ignaz Pfeffer, verdient den ersten Platz, sowohl des schönen Äussern, als auch der innern Einrichtung wegen.« Ugyancsak ebben az időben megjelent »Der Fremde in Pesth« című Wegweiserben is a Donaubaad elnevezést találjuk a 22. oldalon. (*Das Donaubaad an der Donau* Nro. 23 verdient in jeder Hinsicht von aussen und innen betrachtet, mit Recht den ersten Platz.) A későbbi iratokban és nyomtatott leírásokban azonban már mindenhol »Diana-fürdő« (Dianabad) elnevezéssel találkozunk, amely elnevezés keletkezését nem lehet igazolni, csupán feltevésszerűen magyarázhatjuk meg azzal, hogy a fürdő oszlopcsarnokában, ahol szökőkút, dísznövények és virágok voltak, Diana istennőnek a szobra állhatott, amiről azután Diana-fürdőnek hívta a pestvárosi közönség. De lehet egy másik feltevés is, hogy Bécset utánozva, ahol már állt a Diana-fürdő, ezt is Diana-fürdőnek nevezték el.

Pfeffer Ignác 1823-ban nyitotta meg Dunafürdőjét, miután a lakóház építési munkálatai, valamint a fürdő belső berendezése ekkorra készült el teljesen. Ennek igazolására felemlíthetjük Pfeffer Ignác hasonló nevű fiának 1854 június 26-án kelt és a pestvárosi tanácshoz intézett beadványát is, amelyben ugyancsak ezt az időpontot jelölte meg atyja Duna-fürdőjének üzembehelyezéséről: »Nicht unbekannt ist es einem löblichen k. k. Magistrate, dass Gefertigter vor 32 Jahren bereits die Bewilligung zur Einrichtung einer Bad-Anstalt erhielt und solche seither nicht nur in seiner Ausdehnung, Zweckmässigkeit und Eleganz forterhält, welche von wenigen ähnlichen Anstalten des Auslandes übertroffen wird. (Pesti levéltár: Tanácsi 9075/1854.) A fürdő szép és előkelő berendezéséről képet alkothatunk magunknak, ha a »Pestre. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából (1828)« című kiadványt idézzük, mint egykorú leírást: »A Börsével áltellenben egy új négyszeg déli végén, homlokkal Budának, áll a Dunafürdőnek nevezett ház. Kocsisom szinte kényszerite, hogy itt

szálljak ki, s nézzem-körül magamat az udvarban. Csudámat fogom ott látni! — ugymond.

A ház fenekében, áltellenben a kapuval, a Dunával és Budával, két temérdek oszlop tart egy háromszegű frontot, melly alatt egy nyáriszoba nyílik, előfal nélkül, azok szolgálatjára, kik itt ferednek s egygyütt akarnak mulatozni. A szűk udvar közepében egy teknő szökteti-fel vizét, s a teknőt virágtáblák veszik körül.

A ház Gyönyör lakja! — kiáltám; mert még akkor nem tudtam, hogy a Dicsőségé. (Kazinczy Ferenc a »Dicsőség« szóval gróf Széchenyi István személyét jelképezte, aki már ekkor az első emeleten lakott.)

Meg kell szólaltatnunk a tíz esztendővel később megjelent dr. Jankovich „Pest und Ofen mit ihren Einwohnern” című művét is, melyben a szerző Pfeffer Diana-fürdőjéről olyan elragadtatással írt, hogy a külföld legszebb fürdői közé sorolta.

Jankovich »Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern« című művének 52. lapján a következőleg ír róla: »Dieses vor einigen Jahren in der schönsten Gegend des Donauufers am Börsenplatze errichtete, zwei Stockwerke hohe, Badehaus Nro. 23., dem Herrn Pfeffer gehörig, ist eines der schönsten, welches selbst das Ausland schwerlich aufzuweisen im Stande ist. Luxus, Eleganz, Reinlichkeit und prompte Bedienung lassen nichts zu wünschen übrig. Der Hofraum ist mit einem Springbrunnen, Blumen und Bäumen geziert. Die im Erdgeschosse befindlichen 18 Badestuben liegen in einem Halbzirkel, welcher mit einem Säulengange versehen ist. Einige der Badezimmer sind sehr elegant eingerichtet, andere sind es weniger.

Das Wasser zu den Bädern wird aus der Donau geleitet und gewärmt. Die Preise sind der Bequemlichkeit, die man hier findet, angemessen; aber in Verhältniss zu den übrigen Bädern, doch zu hoch.«

Pfeffer Ignác Dunafürdője — vagy mint később nevezték »Diana-fürdője« — évtizedeken át zavartalanul működött. A Diana-fürdő fennállása alatt Pest városát ért elemi csapások közül az 1838-ban bekövetkezett nagy árvíz nem tett benne jelentős károkat, úgy hogy az árvíz lehúzódása után ismét üzemben volt. Sokkal jelentősebb megrázkódást idézett elő az 1848/49. évi szabadságharc ideje a fürdő életében, mert 1849 májusában Buda várából az osztrák ágyúk bombái megrongálták az épületet és felgyújtották. A ház tetőzete teljesen leégett, a két emelet lakoszobái pedig hasznavehetetlenné váltak s a fürdőt is be kellett rövid időre zárni. Pfeffer Ignác azonnal hozzáfogott az épület kijavíttatásához, azonban a hadiállapot következtében az építési anyagban nagy hiány volt s nem tudta tervét megvalósítani. Az 1849. évben csak ideiglenes tetőszerkezettel látta el házát, hogy az épület épségben maradt részeit az idő viszontagságai ellen megvédhesse. 1850 április 10-én már beadvánnyal fordult a Szépítő Bizottmányhoz, melyben a megrongált első és második emeleti lakoszobák helyreállítására, valamint a végleges tetőzet elkészítésére az engedély megadását kérelmezte. A Szépítő Bizottmány Pfeffer kérelmét teljesítette s a kívánt építési engedélyt 1850. április 15-én számára kiadta. Az átalakítási munkálatok még 1850-ben befejezést is nyertek, minek következtében a fürdő is újból üzembe került. (Pesti levéltár: Verschönerungs-Archiv 12746.)

Az eddig elmondottak a Diana-fürdőnek azzal a korszakával foglalkoztak, amikor még a természetes és felmelegített Dunavíz szolgáltatta a fürdővizet és a Diana-fürdőnek teljesen Dunafürdő jellege volt. A következő rész pedig a Diana-fürdőnek gőzfürdővé és a kor igényeinek megfelelően való átalakítását tárgyalja. Érdekes véletlen az, hogy a fürdő személyszerinti tulajdonosában is e két időszaknak megfelelően történt változás. A fürdőt alapító Pfeffer Ignác 1850-ben meghalt és utána hasonló nevű fia vette át a fürdő vezetését, akinek nevéhez fűződik a Diana-fürdő átalakítása és nagyvárosi színvonalra való emelése.

Ifjabb Pfeffer Ignác 1854. március 1-én kérelmezte a Szépítő Bizottmánytól fürdőjének átalakítását gőzfürdővé. A bizottmány az építési engedély megadása ellen semmi kifogást nem emelt és a bemutatott tervek alapján 1854. április 28-án megépíthetőnek mondta ki, csupán kötelező nyilatkozat kiállítását kívánta azon esetre, ha a szomszédoknak a gőzfürdő megépítéséből, illetve üzembehelyezéséből bármiféle kára származnék. A Szépítő Bizottmány felhívta Pfeffer Ignácnak a figyelmét arra is, hogy ez az engedély kizárólag csak építési engedély, az üzembehelyezési engedélyt a pestvárosi tanácstól kell megszereznie.

A jóváhagyott tervek szerint az eddigi Dunafürdő továbbra is változatlanul a földszinten maradt, míg az új gőzfürdő erre az alsó részre épített emeleten nyert elhelyezést. A gőzfürdő több fürdésre szolgáló szobából, egy nagyobb zuhanyhelyiségből és 8 izzasztókamrából állott. A fürdő berendezése elismerten fényes volt, minek következtében a gőzfürdő üzembehelyezése után az árakat is magasan szabták meg.

Pfeffer Ignác az építési engedély birtokában 1854. június 26-án a pestvárosi tanácshoz 9075. szám alatt kérvényt adott be, melyben gőzfürdői engedély megadásáért folyamodott. Indokolásában előadta, hogy már 32 esztendő óta áll fenn a fürdő s az eltelt három évtized alatt a fürdő üzeme ellen semmiféle kifogás nem merült fel. A közegészség követelményeinek és a nagyközönség igényeinek kielégítésére tetemes anyagi áldozatok árán olyan tökéletes berendezéssel látta el, amelyhez hasonló külföldön is kevés található. Továbbá olyan készülékeket alkalmazott fürdőjében, amelyek használata többféle betegség eredményes gyógykezelését teszi lehetővé, ilyen gyógyeszközök az »elektromágnes« és hideg »zuhany«-berendezések. Azonban e kifogástalan berendezés dacára napról-napra kifejezésre jutott a fürdőzők ama kívánsága: miért nincsen gőzfürdő, amely egészségi szempontból már teljesen nélkülözhetetlen. Pfeffer Ignác különösen kiemelte még beadványában azt is, hogy Diana-fürdője a két testvérvárosnak, Budának és Pestnek központjában van, aminek nagy jelentősége az, hogy a fürödni kívánó közönség bármiféle közlekedési eszköz igénybevétele nélkül, még rossz időjárás esetében is mindkét városból kényelmesen közelítheti meg a Diana-fürdőt. (... dass ein Dampfbad auch in der am meisten bevölkerten Gegend eben in Centrum der beiden Schwesterstädte errichtet werde, dessen Benützung selbst bei ungünstiger Witterung ohne kostspieliger Zufuhr möglich. Pesti levéltár: Tanácsi 9075/1854.)

A pestvárosi tanács 1854. június 29-én a beadványt kiadta dr. Tormay Károly városi főorvosnak véleményes jelentéstétel céljából. Dr. Tormay

főorvos csak augusztus 4-én adott választ, mert — amint jelentéséből is kitűnik — előzetesen beható tanulmányozás tárgyává tette a szóbanforgó kérést. Véleménye szerint újabb gőzfürdőengedély kiadására semmi szükség sem volt, mert Pesten a Terézvárosban, a Kiskereszt-utcában (ma Kazinczy-utca) 1844 óta már működött a Scheibl-féle gőzfürdő, amely minden tekintetben kielégítette a város közönségének igényeit. Azonfelül Tormay főorvos nyomatékosan figyelmeztette a pestvárosi tanácsot arra is, hogy a Scheibl-féle gőzfürdőt a helytartótanács 1853 január 1-én kelt 27.185. számú leiratában különös védelemben részesítette olyan értelemben, hogy mindaddig újabb gőzfürdői engedélyt nem adhatnak ki Pest városa területére, míg azt a lakosság szaporodása, vagy egyéb közegészségi körülmények indokoltta nem teszik, mert Scheibl József, a fürdő tulajdonosa nagy anyagi áldozatokat hozott gőzfürdőjének megépítésénél. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Scheibl gőzfürdőjével a közjótékonykodást olyan mértékben gyakorolja, hogy azt a kellő védelem nyújtása által méltányolni kell. (. . . in Berücksichtigung sowohl der bedeutenden Opfer, welche die Erbauung und weitere Erhaltung seiner Dampf-Bäder Herrn Scheibl verursacht, als auch des wohltätigen Zweckes, welcher durch die unentgeltliche Verabfolgung von Bädern an die Mittellosen jeden Standes und Berufes erreicht wird, insoferne er — Scheibl — diesen auch ferner Genüge leiste, den Schutz einer h. k. k. Statthalterei wird angedeihen lassen, als man durch Nichtertheilung von Koncessionen zu ähnlichen Unternehmungen das von ihm diesfalls verwendete Kapital so wenig als möglich wird gefährden lassen. Pesti levéltár: Tanácsi 9075/854.)

A városi főorvos jelentésében számszerű adatokkal is bizonyította Scheibl József jótékonykodását, ugyanis 1854. január 1-től augusztus végéig 62 városi szegénybeteg számára 579 darab ingyenfürdőjegyet adott. A főorvos ezt szükségesnek tartotta jelentésében elmondani, mert Pfeffer Ignác folyamodványában hasonló jótékonykodást nem helyezett kilátásba. Természetesen az ismertett körülmények alapján Tormay főorvos Pfeffer Ignác kérelmét elutasítandónak javasolta annak ellenére, hogy a Szépítő Bizottmánytól a gőzfürdő építési engedélyt már megkapta. A pestvárosi tanács valóban 1854. augusztus 8-án kelt ülésében 11.468. számú határozatában teljes egészében elfogadta a főorvos véleményét és Pfeffer Ignác gőzfürdőnyitási kérelmét elutasította. (. . . der dermaligen Dampfbad-eigenthümer Franz Scheibl, der seine Anstalt mit bedeutenden Opfer zu Stande brachte, in Folge h. k. k. Statthalterei Erlasses ddo. 1. Jänner 1853. Zahl 27185 in Schutz zu nehmen kommt, so kann theils aus diesem Grunde, theils in Berücksichtigung dessen, dass zur Errichtung einer ähnlichen Anstalt keine Notwendigkeit vorhanden ist, diesem Gesuche keine Folge gegeben werden. Pesti levéltár: Tanácsi 9075/1854.)

Pfeffer Ignác 1854. szeptember 5-én a pestvárosi tanács fenti határozatát megfellebbezte a helytartóságnál; azonban itt sem ért el eredményt, mert a helytartóság is elutasította kérelmével. Végül 1855-ben sikerült csak Pfeffernek a kívánt engedélyt a minisztériumtól megszerezni és gőzfürdőjét üzembehelyezni. A miniszteri engedély alapján kikötötte a pestvárosi tanács, hogy a szomszédok tulajdonjogának épségben-tartására módfelett ügyelni kell, nehogy a gőz és a folytonos tüzelés

a közelben levő házakban kárt tegyen. A gőzkazán felállításának helyét pedig a Szépítő Bizottmány úgy jelölte meg, hogy a kéményből kiáradó füst és égési termékek lecsapódása a környék lakosságát ne zavarják. (Pesti levéltár VI. 2/857.)

A Diana-fürdő tehát 1855-től kezdve, mint gőzfürdő működött tovább és nagy látogatottságnak örvendett. Újabb változás a fürdő berendezésében az 1864. évig nem történt. Ugyanis ebben az időben már olyan számosan keresték fel a Diana-fürdőt, hogy a fürdőnek vízzel való ellátására szolgáló készülékeit bővíteni kellett. Nevezetesen az eddigi vízemelő készülékekhez a Dunaparton még egy póttartály felállítása vált szükségessé és újabb 5 darab vízvezető csövet kellett a föld szintje alá fektetni, hogy nagyobb mennyiségű Dunavízet lehessen rövid idő alatt a fürdőbe vezetni és a közönség igényeit ezáltal minél gyorsabban kielégíteni. Pfeffer Ignác 1863-ban fordult kérelemmel a pestvárosi tanácshoz a póttartályfelállítási és csőfektetési engedély elnyeréséért. A városi tanács tüzetes vizsgálat után a kívánt engedélyt megadta Pfeffernek azon kikötéssel, hogy a »Diana című fürdőhöz szükséges tartalék víztartálynak s vízvezetési csöveknek a városi területre lett elhelyezéséért Pest városának uri jog megismerése fejében évenként fizetendő egy darab cs. kir. természetbeni arany.« (Pesti levéltár : V. 625/864.)

A későbbi években Pfeffer Ignácnak kétrendbeli találmánya méginkább növelte a Diana-fürdő közkedveltségét. Az egyik találmánya a »zuhanyfürdő-készülékre«, a másik pedig az »etető csapra« vonatkozott. A találmányok technikai ismertetését — sajnos — iratok hiányában nem lehet kellően részletezni, hanem csak a találmányok nagyszerűségére és életképességére tudunk rámutatni a megtalált szabadalomlevelek alapján. A földművelés, ipar- és kereskedelmi miniszter 1868. évi május hó 11-én 6741. és 6743. számok alatt kelt leiratai szerint ugyanis Pfeffer Ignácnak mindkét találmányára »külön-külön kizárólagos« szabadalmat adott Magyarország és Erdély területére, a cs. és kir. kereskedelmi miniszter pedig a monarchia többi országai és tartományai területére. A leiratok részletesen nem tárgyalták a szabadalmak mibenlétét, az azonban kétségtelen, hogy nem egyszerű találmányokról volt szó, hanem életképes dolgokról, melyek a gőzfürdők történetében korszakalkotók lehettek. (Pesti levéltár : II. 257/1868.)

Ezekkel a technikai felszerelésekkel még hosszú évtizedeken át üzemben volt a Diana-fürdő s a pestvárosi polgárság előszeretettel kereste fel. A nagy látogatottságnak elfogadható magyarázatát a Diana-fürdő központi fekvésében találjuk. A Terézvárosban ugyan a Scheibl-féle gőzfürdőn kívül volt még három kisebb fürdő is, de ezek valamennyien olyan kezdetlegesen voltak felszerelve, hogy a tisztaság után vágyó jobbízlésű közönséget nem elégítették ki.

A Diana-fürdő elsőrangú berendezéséhez hasonló fürdők közül Pesten ebben az időben csak a Rumbach Sebestyén tiszti orvos által épített vasas-fürdő állott még fenn, ennek azonban nagy hátrányára szolgált, hogy távol esett a várostól — a mai Podmaniczky-utca és Munkácsy-utca találkozásánál állott — és kifejezetten gyógyfürdő jellege volt. A telket, amelyen később a vasas-fürdő felépült, Rumbach Sebestyén 1800-ban vásárolta meg nyilvános árverésen a várostól azon célból, hogy szőlő-

kultúrát fog meghonosítani a homokos vidéken. Kútásás közben vastartalmú forrásra akadt és ekkor határozta el, hogy itt gyógyfürdőt építtet szállodával és vendéglővel egybekötve. Tervét valóra is váltotta és 1806-ban a gyógyfürdő megnyílt, amelyet leginkább betegségben sínylődők látogattak gyógyulás és üdülés céljából. (Pestbudai Emléklapok: dr. Gárdonyi Albert: Pest város első gyógyfürdője. I. évf. 4. sz.)

A Diana-fürdő alapításától kezdve a Pfeffer-család tulajdonában volt és csak akkor váltak meg ingatlanuktól, amikor a fürdő üzemi élete hanyatlani kezdett. Ennek okát pedig abban találjuk meg, hogy a két testvérvárost, Budát és Pestet nemcsak közigazgatásilag egyesítették, hanem nagyszabású hidakkal összekapcsolva, a valóságban is eggyé lett a két város. Természetes következménye volt ennek azután, hogy a könnyen és kényelmesen megközelíthető pompás budai fürdőkkel a régi Diana-fürdő nem versenyezhetett. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vette meg az ingatlant, melyet később lebontatott, hogy a fürdő telkén új székházát megcsináltathassa. A bankpalota építése 1910-ben nyert befejezést.

3. A KÓBURG HERCEGI HÁZ ÉS A NÁKÓ-PALOTA.

A Diana-fürdővel szomszédos ingatlan első tulajdonosa Libasinszky Vince szabómester és felesége Androsch Terézia voltak, akik az 1825. április 25-én tartott árverésen vették a Szépítő Bizottmánytól 434 $\frac{5}{8}$ négyszögöl kiterjedésű telküket, négyszögölenként 52 forint 30 krajcárért bécsi valutában vagyis összesen 22.828 forintért bécsi valutában s a pestvárosi telekkönyv tanúsága szerint 1825. december 7-én írták át Libasinszky Vince és felesége nevére. Kóburg Gothai Ferdinánd szász herceg 1836. január 23-án megvásárolta az akkor már beépített ingatlant 128.000 pengő forintért és 300 darab arany kulcspénzért. A lipótvárosi telekkönyvben 24, majd később 296. számmal volt megjelölve a telek, mely a Diana-fürdő szomszédságában a Mérleg-utca sarkán terült el,

A házat Libasinszky Vince emeltette, aki 1825. december 16-án kért a Szépítő Bizottmánytól kétemeletes lakóház építésére engedélyt s a Bizottmány két nappal később, december 18-án a kívánt engedélyt már megadta. A terveket Hild József építész készítette, valamint az építési munkálatokat is ő vezette. A Szépítő Bizottmány előírása alapján a ház homlokzata és kivitele mindenben Pfeffer Ignác szomszédos Diana-fürdőházához igazodott (Verschönerungs Archiv. 3784.) s Alt Rudolf: »Festői megtekintések« című képe szemléltető módon is igazolja a két ház stílusbeli azonosságát.

A Libasinszky, illetve Kóburg hercegi házat a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vásárolta meg utóbb és helyén ma a bankpalota északi része áll. Az eredeti házhoz nevezetesebb esemény nem fűződött, csupán az 1849. évi osztrák bombázáskor rongálódott meg, amit rövidesen kijavítottak.

A Kóburg hercegi ház mellett emelkedett a Nákó-palota, melyet a Mérleg-utca választott el az előbbitől. A lipótvárosi telekkönyv tanúsága szerint 1808-ban Frühwirth József és Kietreiber Ferenc vettek telkeket a Mérleg-utca, Kirakodó-tér és Szarka-utca (ma Zrinyi-utca) találkozásánál, amelyeket mindkét tulajdonos rövidesen elcserélt Mayerffy Ferenc

budai és kőbányai ingatlanaival. Telekkönyvileg csak 1814 november 17-én írták át Mayerffy nevére az ily módon keletkezett egységes telektömböt, amelynek területe 1046 négyszögölet tett ki. A következő tulajdonos Deron Antal nagykereskedő lett, aki 1829. március 19-én megvásárolta 100.000 bécsi értékű forintért a házhelyet Mayerffytól az 1827 január 18-án kelt adás-vételi szerződés alapján. Deron Antal pár esztendő leforgása alatt meghalt, özvegye pedig gyermekei nevében értékesítette a már akkor beépített ingatlant, amelyet 1833 június 3-án nagyszentmiklósi Nákó János szerzett meg 230.000 váltóforintért. A lipótvárosi telekkönyvben 28., később pedig 295. számmal jelölték meg a telket, melynek területét a Mérleg-utca, Kirakodó-tér és Szarka-utca határolták, tehát három homlokzati része volt.

A ház építéséért elsőzben Mayerffy Ferenc folyamodott a Szépítő Bizottmányhoz 1812-ben. A terveket Polláck Mihály építész készítette és pedig háromemeletes házra. A Szépítő Bizottmány a tervek jóváhagyása érdemében nem nyilatkozott, az ügy tehát befejezetlenül maradt. (Verschönerungs Archiv 758.) Ennek okát két szempontból magyarázhatjuk meg: vagy volt a Szépítő Bizottmánynak már egységes elgondolása a Kirakodó-tér házainak építési módozataira nézve, mely szerint csak kétemeletes házat lehetett építeni, vagy nem volt, ami természetesen a jóváhagyás elhúzóadását eredményezte. A későbbi évek az első feltevést igazolták, mert a Kirakodó-tér palotái mind két emelet magasakra készültek.

Mayerffy Ferenc, mint fent említettem, 1827-ben eladta Deron Antalnak a házhelyet, aki 1827 július 25-én a legnagyobb valószínűség szerint Hild József építész által készített terveket benyújtotta a Szépítő Bizottmánynak. Tervek hiányában ugyanis pontosan nem állapítható meg az építész neve, de a feltevést az igazolja, hogy Hild a Lipótvárosban 1836-ban és 1838-ban teljesen hasonló kivitelű házakat tervezett, mint az egykorú képeken látható Deron-féle épület. 1828 április 3-án a bizottmány jóváhagyta a bemutatott terveket és a kétemeletes lakóház építésére az engedélyt megadta (Verschönerungs Archiv 4155.). A munkálatokat azonnal megkezdték, hogy a hatalmas ház mielőbb felépülhessen. Az elkészült díszes palota szépségét és impozáns voltát az 1833-ban kiadott »Pesth und Ofen« című Wegweiser így örökítette meg: »Das Deron Palais an der Donau strotzt von Verschwendung an Steinmetz-Arbeiten, hat ein italienisches Dach, zwei von rothem polirten Marmor erbaute Treppen, macht die Fronte auf die Donau, hat fünf Thöre und bildet drei Gassen.« (73. lap.)

A palota hosszú évtizedeken keresztül a Nákó-család tulajdonában volt s ma a Gresham-palota áll a helyén, amely 1906-ban épült. A hajdani Nákó-palota egyedüli nevezetessége az volt, hogy gróf Széchenyi István valóra vált eszméje, a Magyar Tudós Társaság a ház első emeletén talált először otthont.

4. A FŐKAPITÁNYSÁG ÉPÜLETEI.

A főkapitányság jelenlegi palotája tulajdonképpen négy szomszédos telken különböző időkben készült épületek egyesítése útján keletkezett, amelyek közül az Ullmann- és Vieser-féle házak a mai Ferenc József-

téren, a harmadik és negyedik pedig a Zrínyi- és Béla-utcákban állottak. Helytörténeti szempontból elsősorban a Ferenc József-téren álló két ház bír jelentőséggel, amelyek ismertetését az Ullmann-palotával kezdjük meg.

A telek első tulajdonosa Feszl János volt, aki 1791-ben vette az ingatlan a várostól és azt ácsstelep céljaira használta fel. Az 1833. november 13-án tartott közárverésen a Feszl-örökösöktől szitányi Ullmann Móric vásárolta meg a telket, akinek nevére csak 1844 december 7-én írták át. A telekátírási jegyzőkönyv bizonyossága szerint a megvett terület 804 négyszöglet tett ki, vételára pedig 50.443 pengő forint 30 krajcár volt. Ullmann már a következő évben terveket készíttetett Hild József építész-szel és ezeket bemutatta a Szépitő Bizottmánynál. A tervek felülvizsgálata után a bizottmány a kért építési engedélyt 1834. április 19-én megadta a kétemeletes lakóház elkészítésére, amelynek munkálataihoz azonnal hozzákezdtek. (Verschönerungs Archiv 5900.) Ez építkezéssel az akkori Kirakodó-tér legszebb palotája készült el. Külső és belső pompájáról szemléltető bizonyoságot szolgáltat Feldmann 1844-ben kiadott Wegweiserje a 33-ik oldalon: »Um die Eleganz dieser Privatgebäude kennen zu lernen, besichtige man z. B. das v. Ullmannsche Haus und man wird von dem leichten und prachtvollen Baustyl überrascht werden. Von der eleganten, nach allen Seiten geschlossenen, heizbaren Treppe bis zum glänzenden Salon zeugt Alles von der Prachtliebe unserer Privaten, der Saal kann aber vollends als ein Meisterwerk betrachtet werden und dürfte kaum einen Rivalen finden. Die vier Wände sind mit dem schönsten Marmorstucco ausgelegt und mit Hautreliefgruppen geschmückt, die sieben Tage der Woche, die Jahreszeiten, Gewerbsfleiss und Industrie, über welche Fortuna ihr ganzes Füllhorn mit Segnungen und Glücksgütern ausschüttet, in geschmackvollen allegorischen Darstellungen repräsentirend. Die gegen die Donau gerichtete Facade zierte eine jonische Colonnade, welche in einen mit Doraturen reich geschmückten Balcon ausläuft.« Művészi szempontból kétségtelenül az empirépítészet tökéletes alkotása volt a ház homlokzati része, valamint a nagyterem allegórikus kiképzése, amelynek szépségéről csodálattal emlékezett meg mindenki.

A palota az Ullmann-család lakóháza volt egészen 1847-ig, Ullmann Móric haláláig. Az örökösök először bérbeadták a házat, majd nagyobb jövedelem reményében szállodai, kávéházi és vendégfogadói célokra alakították át. 1850. május 13-án ugyanis olyan értelmű bejelentést tettek a pestvárosi tanácsnak, hogy 1850. október 1-től 1862-ig terjedő időre haszonbérbe adták lakóházukat, hogy abban szállodát, kávéházat és vendégfogadót létesítsenek. Így alakult át az Ullmann-palota Pest legelőkelőbb szállodájává, amelyet »Európa«-szállodának neveztek el s a nagyúri kényelemmel berendezett lakóház rövidesen a legkeresettebb szórakozóhely lett, különösen a díszes nagyterem, amelynek falai között zajlottak le a pesti leghíresebb bálók. Az Európa-szállodában pedig számos külföldi előkelőség talált kényelmes otthont, így a walesi herceg, aki több ízben volt vendége a szállodának. Ugyancsak az Európa-szállodában lakott 1868 június 18-tól 22-ig Napoleon herceg is kíséretével együtt.

A Ferenc József-téren a második ingatlan a Vieser-féle ház, amelynek telkét 1822 szeptember 7-én tartott közárverésen vásárolta meg Vieser

Ferenc Lichtenwallner Ferenctől. A telekátírási jegyzőkönyv szerint 1824. január 8-án írták Vieser nevére az 516 négyszögölet kitevő házhelyet — amelyhez még 1218 négyszögöl kiterjedésű kert is tartozott — 71.600 bécsi értékű forint vételár feltüntetése mellett. Építési engedélyért 1837. április 23-án folyamodott Vieser Ferenc a Szépítő Bizottmányhoz, mely a kívánt engedélyt megadta a kétemeletes lakóház megépítésére azon feltétellel, hogy külső kivitelében teljesen az Ullmann-palotához kell igazodnia. A tervet Hild Károly építőmester készítette, azonban időközben bekövetkezett halála miatt a kivitel Hild József építőmesterre maradt. (Verschönerungs Archiv 6484.) A Vieser-féle ház a szemléltetőben azt a benyomást keltette, mintha az Ullmann-házzal azonos tervek szerint épült volna s ezért látszik olyan egységessé ma is a főkapitánysági palota homlokzata. Nevezetesebb esemény a Vieser-házhoz nem fűződött, csak az 1849 májusi osztrák bombázás, mely az akkori Kirakodó-tér többi házaival együtt ezt is erősen megrongálta.

A Vieser-házzal kapcsolatosan meg kell emlékezni a mai Gróf Vigyázó Ferenc-utca keletkezéséről is, aminél Vieser Ferencnek nagy érdeme volt. 1834. május 3-án ugyanis együttes folyamodványt adtak be Vieser Ferenc és a szomszédos telek tulajdonosa (ma Gróf Vigyázó Ferenc-utca és Akadémia-utca sarok) Vargha Sándor, melyben telkük határvonalán utcanyitási engedélyt kértek azon indokolással, hogy a fellendült kereskedelmi áruforgalom könnyű lebonyolítása érdekében erre műlhatatlanul szükség van. Kérvényükben előadták, hogy új homlokzathossz nyérése által az itteni ingatlanok értéke tetemesen megnövekednék. Amennyiben a Szépítő Bizottmány az engedély megadásához hozzájárul, mindketten kijelentették, hogy az utca területét saját ingatlanaikból ingyen fogják a hatóság rendelkezésére bocsátani (durch beyderseitige unentgeltliche Abtretung des benöthigten Grundes. Verschönerungs Archiv 5907).

A beadvány érdemleges elintézés céljából József nádor elé került, aki 1834. június 28-án a közlekedés könnyebb lebonyolítása céljából az engedélyt megadta. A Szépítő Bizottmány a nádor elhatározásáról értesítette az érdekelt feleket oly meghagyással, hogy az új utcának a Mérleg-utcahoz hasonlóan hat öl szélesnek kell lennie (die Breite der Gasse gleich der in der Nähe befindlichen Waaggasse auf 6 Klafter gebracht werden soll. Verschönerungs Archiv 5907).

A mai főkapitányság épületéhez tartoznak még a Zrinyi- és Gróf Vigyázó Ferenc-utcákban levő házak, amelyek folytatását képezik az Ullmann és Vieser-féle palotáknak. A Zrinyi-utcában levő ház telke a Feszl-féle ácstelephez tartozott, amelyet Feszl János örököseitől 1833. november 16-án Karczag Benjámint vett meg 31.053 forint 45 krajcárért. A telekre házat Karczag valószínűleg az 1860-as években építtetett, aminek iratait nem sikerült megtalálni. A Gróf Vigyázó-utcai ingatlant Vieser Ferenc vásárolta 1824-ben, akitől 1847. február 27-én gróf Batthyány Imréné vette meg 94.000 pengő forintért. Az ingatlan tulajdonjogában újabb változás 1854 október 6-án állott elő, amikor is Vrányi György 70.000 pengő forintért megszerezte a házhelyet Batthyány grófnőtől. Vrányi Györgytől 1857 február 23-án azután Dumba Tódor vette meg 60.000 pengő forintért. Ebben az időben osztották fel kisebb telkekre és ezek

közül Spitzer Albert vásárolta meg 30.000 osztrákértékű forintért azt a házhelyet, amelyen ma a Vieser-féle palota folytatásaképpen a Gróf Vigyázó-utcai épület áll. Említésreméltó esemény egyik házhoz sem fűződött.

A főkapitányság mostani székházának négy épületét az államkincstár a következő időrendben szerezte meg: először az 1887. évi V. törvénycikk alapján az Ullmann-féle palotát 510.000 forintért, másodsor a Vieser-féle házat 840.000 forintért, amelyet 1903-ban vett birtokába a főkapitányság, végül pedig 1914-ben a Zrinyi- és Gróf Vigyázó Ferenc-utcai épületeket egyszerre 900.000 koronáért. A négy ingatlan ma egységes háztömböt képez és kisebb lényegtelen átalakításoktól eltekintve úgy külsejükben, mint belső elrendezésükben régi alakjukat őrizték meg.

A Kirakodó-tér eddig ismertett házainak építőmesteréről, Hild Józsefről is meg kell emlékeznünk. Hild József a klasszikus empirenek egyik legjelentősebb képviselője volt és számos örökbecsű alkotással gazdagította fővárosunkat, melyek legszebbjei a Ferenc József-téren állanak, nevezetesen a Lloyd-palota és a főkapitányság épületei. Tevékenységét a Szépítő Bizottmány idejében fejtette ki és ez idő alatt az építkezések nagy száma fűződik a nevéhez. Munkásságát Pest városa 1842-ben azzal honorálta, hogy díszpolgárai sorába iktatta. Az 1842. április 30-án tartott pestvárosi tanácsülés jegyzőkönyve szerint ugyanis építészeti működése által »e város illy valódi remek épületek által nem csak honunkban, de külföldön is messze kiterjedt hírt s nevet nyert«. Hild József tehát méltóképpen kapta »becsületbeli polgárrá« való kinevezését és megérdemli, hogy emlékét hálával őrizzük meg.

5. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PALOTÁJA.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapításának gondolatát első ízben 1780-ban Csernátoni Bod Péter vetette fel, akinek elgondolása abból indult ki, hogy »igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot, a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más nemzetekben vagyon, felállítani« (Dr. Budó Jusztin: A Magyar Tudományos Akadémia és a főváros. Historia I. évf. 3. sz.). Ebben az időben Bessenyei György is lelkes harcosa volt a nagy célnak, azonban a tervezetésnél előbbre ő sem tudott eljutni. A Magyar Tudós Társaság létrehozására az első nagyjelentőségű lépés 1825. november 3-án a pozsonyi diéta kerületi ülésében történt. Ekkor emelték fel szavukat a nemzeti nyelv érdekében gróf Teleki László és Nagy Pál, Sopronvármegye követe. Kiváltképpen Nagy Pál hazafias és buzdító beszéde mély nyomokat szántott gróf Széchenyi István lelkében, mert a »tízkes követ háromszori pénz kiáltása szívében találta Széchenyit, mire ez nagyértékű áldozatot hozott a haza oltárára.« (Idézett munka). Egy egész évi jövedelmét, 60.000 pengő forintot ajánlott fel gróf Széchenyi István a szent cél megvalósítására. Még az 1825—27. évi pozsonyi diétán a nagy hazafiú nemes tettének gróf Vay Ábrahám, gróf Andrássy György és gróf Károlyi György adományaik révén követői lettek, mert a négy alapító ezen az országgyűlésen 118.000 forintot adott a Magyar Tudós Társaság céljaira, amit az 1827. évi 11. törvénycikk is megörökített.

A megalapított tudós társaság azonban áldásos tevékenységét nehezen tudta kifejteni, mert nem volt a célnak megfelelő és alkalmas

székháza, ahol nyugodtan munkálkodhatott volna kitűzött feladatának megvalósításán. Első hajléka a társaságnak a Kirakodó-téren levő Deron (később Nákó)-féle palota első emeletén volt, majd pedig az Uri-utcában (ma Petőfi Sándor-utca) a Trattner-házban rendezkedett be, amelyek mindegyike csak ideiglenes jellegű volt. Idővel a székház megépítésére mindjobban szükség lett és ezért gróf Dessewffy Emil, amikor az akadémia másodelnökévé választották 1855-ben, komoly elhatározással hozzáfogott az akadémia palotájának megteremtéséhez. Desewffy grófnak legelső törekvése az építési tőke szaporítása volt, aminek eredményességéért mindent elkövetett. Fáradozását siker koronázta, mert egy-két esztendő leforgása alatt 400.000 forintot kitevő vagyonnal rendelkezett az akadémia. Az 1860. év elején már elhatározta az akadémia vezetősége, hogy átiratot küld a pestvárosi tanácshoz az építendő székház számára kinézett városi telek megszerzése ügyében. A beadvány 1860. február 7-én érkezett a városi tanácshoz, amely még ugyanazon a napon foglalkozott ennek tartalmával. Az akadémia vezetőségének kérelme pedig arra irányult, hogy a Feldunasoron a Fő-út (ma Arany János-utca) és Széchenyi-utcák között levő területet adja el Pest városa a székház céljaira. A tanács az adás-vételi ügylet lebonyolítására báró Podmaniczky László községi tanácsos elnöklete alatt kilenctagú bizottságot küldött ki, hogy a részletkérdéseket tisztázza és javaslatot tegyen.

A bizottság javaslatát elkészítette és azután bemutatta a tanácsnak. E szerint az említett területet eladhatónak találta olyanformán, hogy a körülbelül 1300 négyszögölet kitevő telek fele ingyen, másik fele pedig négyszögölenként 120 forint becsáron engedtesse át az akadémia számára. Pest város tanácsa 1860. március 17-én tartott ülésében foglalkozott a szóbanforgó ügygel és 58. számú határozatában teljes egészében elfogadta a kilenctagú bizottság javaslatát. A tanácsi határozat 1860. április 22-én kelt 12.491. számú belügyminiszteri leirattal jóváhagyást nyert. Pest városa és az akadémia között az adás-vételi szerződés 1860. május 12-én jött létre, amelynek lényege a következő volt: Pest város a Feldunasoron a Fő-út és Széchenyi-utcák között kb. 1300 négyszögölet kitevő telkét odaajándékozta, illetőleg eladja a Magyar Tudományos Akadémiának oly módon, hogy az ingatlanból 650 négyszögöl ingyen, 650 négyszögöl pedig négyszögölenként 120 ausztriai forint becsáron, vagyis összesen 78.000 forintért megy át az akadémia tulajdonába. Abban az esetben, ha a kijelölt terület 1300 négyszögölnél nagyobb lenne, úgy a többlet fele szintén ingyen, másik fele az előbb megállapított egységáron lesz az akadémia tulajdona; ha ellenben 1300 négyszögölnél kevesebbet foglalna magában, akkor a hiányzó négyszögölek értéke 120 forint becsár mellett a 78.000 forint vételárból levonandó. Ezt a telekajándékozást, illetőleg eladást a pestvárosi tanács feltételekhez kötötte, nevezetesen hogy 1861. évi január hó 1-től számított négy éven belül legalább kétemeletes házat kell a telekre építtetni, továbbá hogy az ajándékozott ingatlan csak az akadémia céljaira használható fel, mert ellenkező esetben ingyen vissza száll a városra. A telek átadása 1860. május 22-én történt meg, amely alkalommal terjedelmét is felmérték és azt 1304½ négyszögölnek találták. Ez alapon az akadémia számára még a 2¼ négyszögöl vételárát is viselnie kellett.

Az akadémia székháza azonban nem ezen a telken épült fel, hanem az első cs. kir. szabadalmazott Dunagőzhajózási Társulatnak a Fő- és Béla-utcák (ma Arany János- és gróf Vigyázó Ferenc-utcák) között fekvő telkén, amelynek birtokába csere útján jutott. Mielőtt a telekcserevel foglalkoznánk, előbb meg kell ismernünk ennek a területnek a helytörténetét is.

József nádor a Kirakodó-tér felső részének beépítésére vonatkozólag azt tervezte, hogy e tér kereskedelmi jellegének kialakulásával kapcsolatban az áruforgalom könnyű és gyors lebonyolítására oda fogja helyezni a mérlegházat és a harmincadhivatalt, ahol most az akadémia palotája áll. A terv azonban nem valósult meg egyrészt azért, mert a mérlegház és harmincadhivatal egyszerű külsejével nem lehetett méltó befejezése a Kirakodó-tér palotasorának, másrészt pedig a magyar színház létesítésére kiküldött pestvárosi bizottság 1835. január 28-án kelt jelentésében ezt a területet hozta javaslatba a színházépület felállítására. A bizottság jelentését úgy a választott polgárság, mint a pestvárosi tanács elfogadta és 1835. február 12-én a nádorhoz való felterjesztés céljából átküldték a Szépítő Bizottmányhoz. A nádor nem ellenezte a színháznak ide való helyezését, csupán az iránt voltak kételyei, hogy, ha a harmincadhivatal ezáltal távolabb eső területen létesülne, nem esnék-e ez a Kirakodó-tér kereskedelmi forgalmának a rovására? Természetesen a pesti kereskedelmi testület is tiltakozott a színházépítés ellen, mert ragaszkodott a harmincadhivatalnak a Kirakodó-téren való felépítéséhez. A nádor azonban 1835. október 15-én úgy döntött, hogy az Ullmann-ház (ma a főkapitányság székháza) előtti Dunaparton a magyar színház céljaira ingyen telek hasítandó ki. A Szépítő Bizottmány kebeléből ez ügyben kiküldött bizottság pedig időközben a színház terveit is elkészíttette Pollák Mihály építésszel és azokat megküldötte a nádornak jóváhagyás céljából. Ugyancsak ez alkalommal kijelölte a színháztelek helyét is a mai főkapitányság előtt, szemben a Lloyd-palotával, és nagyságát 600 négyszögölben állapította meg. József nádor ezután 1835. november 13-án kelt határozatában véglegesen beleegyezését adta a 600 négyszögöl dunaparti terület ingyenes átengedéséhez, de a telek pontos kijelölését a dunai rakpart folytatólagos kiépítésétől tette függővé. A színház-építés terve azonban nem valósult meg, mert Pestvármegye kezdeményezésére a magyar színház később a Grassalkovich-telken épült fel. (Dr. Gárdonyi Albert: Pest városa és a Nemzeti Színház. Városi Szemle 1929. évf.)

Mínt hogy a most előadottak után ennek a területnek egyéb rendeltetése nem volt, Pest városa a Béla- és Széchenyi-utcák közötti telektömböt városszépítési céljainak megfelelően szabályozta és házhelyekre osztotta fel. Ezek értékesítése alkalmával az első vevő az 1856. december 19-én kelt adás-vételi szerződés alapján a cs. kir. szabadalmazott Dunagőzhajózási Társulat volt, amely megvásárolta Pest városától a Fő-utca és Béla-utca között levő három házhelyből álló 1169 négyszögöl kiterjedésű telektömböt négyszögölenkénti 220 osztrákértékű forint 50 krajcár becsár mellett, összesen 257.764 osztrákértékű forint 50 krajcárért. Ennek a telektömbnek jellegzetessége volt, hogy a szabályozás alkalmával már olyan alakúra mérték ki, hogy a ráépítendő ház homlokzati részének

kiképzése csakis árkádszerű kiszökelléssel oldható meg, vagyis a Lloyd-palotához kellett teljesen hasonlóknak lennie.

A cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulat ezt a három házhelyből álló ingatlanát 1860. augusztus 31-én kelt szerződés alapján elcserélte a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonát képező Fő- és Széchenyi-utcák között lévő két házhelyet kitevő telkével, amelyet az akadémia 1860. május 12-én kelt adás-vételi szerződés alapján Pest városától részben ingyen, részben pedig 78.000 osztrákértékű forint lefizetése ellenében szerzett meg. A csereügylet lebonyolításának könnyebb megértése szempontjából az ingatlanokat eredeti tulajdonosaik birtokában levőknek tekintve jelöljük meg a következőképpen:

a Dunagőzhajózási társulatnak a Béla- és Fő-utcák közötti házhelyeit 1., 2. és 3.,

az akadémiának a Fő- és Széchenyi-utcák közötti házhelyeit 4. és 5. számokkal.

A Dunagőzhajózási Társulat a csereszerződés alapján átengedte az akadémiának palotaépítési célra az 1., 2., 3. számmal jelzett telkeket eredeti 220 osztrákértékű forint 50 krajcár becsáron, vagyis összesen 257.764 osztrákértékű forint 50 krajcárért, az akadémia viszont cserébe adta a 4-gyel számozott házhelyet, olyformán, hogy a szomszédos 5-ös házhely területéből 700 négyszögöltre kiegészítve 220 osztrákértékű forint 50 krajcár becsár mellett, összesen 154.350 osztrákértékű forintért a Dunagőzhajózási Társulat tulajdonába megy át. A csere tárgyát alkotó két ingatlan értékkülönbszetét pedig, a 103.414 osztrákértékű forint 50 krajcárt az akadémiának 1861. január 1-től számított két esztendő alatt negyedévi részletekben 5% kamat mellett a Dunagőzhajózási Társulatnak rendelkezésére kellett bocsátani.

A csereszerződést a felek jóváhagyás céljából a pestvárosi tanácsnak bemutatták, amely 1860. október 25-én hozzájárult a jogügyletnek. A pestvárosi tanács azonban kikötötte, hogy »e város részéről, amennyiben az akadémia a gőzhajótársaság jogaiba és kötelezettségeibe lép és amennyiben a város érdekelteket, oly feltétel alatt hagyatik helybe, hogy az akadémia részére becserélt házteleknek fele az e város részéről ajándékozott házterületet képviselje«; továbbá arra az esetre »ha az ajándékozott háztelek a kitűzött céltól elvonatnék, ismét a város birtokába ingyen visszaessék«. Az alapszerződés összes feltételei azonban továbbra is változatlanul fennmaradtak.

A Dunagőzhajózási Társulat birtokába jutott 700 négyszögöl telekre nézve a tanács kikötötte, hogy két 350 négyszögölből álló házhelyre kell szétosztani, amelyek közül az egyikre 1862. december végéig, a másikra pedig 1864. december végéig legalább kétemeletes szépalkivitelű házat kell építtetni. Abban az esetben, ha a nevezett társulat a kitűzött időkre nem teljesíti beépítési kötelezettségeit, akkor évenként 1000 osztrákértékű forint büntetéspénzt tartozik a városnak fizetni.

A tulajdonjogi változásokat a lipótvárosi telekkönyvben 1860. december 31-én vezették keresztül. A birtokbavétel pedig hagyományos külsőségek között 1861. április 11-én a helyszínen ment végbe. Először a gőzhajózási társulat képviselője a cserébeadott telekről felvett egy marék

földet és azt az akadémia képviselőjének átadta, majd pedig az akadémia megbízottja vett fel a 700 négyszögöl elcserélt telek földjéből egy marékkal és azt átnyújtotta a gőzhajózási társulat meghatalmazottjának, jelképül a birtokbaadásnak illetőleg a birtokbavételnek.

A Magyar Tudományos Akadémia a megszerzett telekre 1862—64. években Stüler Ágost berlini építész tervei alapján 1,200.000 forintért emeltette mai palotáját, amelynek középső része háromemeletes, oldalrészei pedig kétemeletesek. A palota külső és belső elrendezése, valamint építészeti és művészi ismertetése nem feladata e tanulmány keretének. Azonban megemlítenéd esemény a palota harmincéves fennállásakor, az 1894. évben az Akadémia-utcai oldalon látható bronzdombormű elhelyezése, amelyet Holló Barnabás szobrászművész készített. A dombormű azt a jelenetet örökíti meg, amidőn a huszárkapitányi ruhában ábrázolt gróf Széchenyi István az emlékezetes pozsonyi dietán egy évi jövedelmének felajánlása által a Magyar Tudományos Akadémiának az alapját vetette meg.

Az akadémia-palota székesfővárosunk egyik legszebb ékessége és impozáns külsejével is figyelmeztet bennünket magasztos hivatására. A palota előtt gróf Széchenyi István 12 méter magas szobra áll, amelyet Engel József hazai szobrász készített és 1880-ban lepleztek le. A fővárosban Széchenyi szobra méltóbb helyre nem kerülhetett volna, mint a Ferenc József-térre, mert gróf Széchenyi István nagyjelentőségű törekvései itt váltak valóra: a Lánchíd és a Magyar Tudományos Akadémia itt állanak.

6. A KORONÁZÁSI DOMB.

A mai Ferenc József-tér nevezetessége még, hogy 1867-ben, I. Ferenc József koronázásakor a tér közepén, a Lánchíd meghosszabbított tengelyében volt felállítva a koronázási domb, amelynek tetejéről a koronás király a hagyományos négy kardvágást megtette. Erre az alkalomra a Ferenc József-tér országos költséggel pompás díszbe öltözött, mert virágfüzérék, diadalívök és árbócos zászlók ékesítették a palotasor által bezárt négyszöget, a küldöttségek, előkelőségek és a polgárság számára pedig díszpáholyok és emelvények készültek a koronázási dombot körülveve a Dunapart mentében.

Az 1867. évi koronázási domb ősi hagyomány szerint készült el, mert »a koronázási halom feltöltésére az ország minden megyéje és szabad királyi városa egy fél köbláb földnek beküldésére felszólítottván« (XI. 62/867.), a törvényhatóságok területükről olyan földet juttattak el a Ferenc József-térre, amelyet a magyarság szempontjából valamely történelmi esemény megszentelt. Valósággal megelevenedik szemünk előtt a nemzet öröme és fájdalma, ha végigolvassuk, hogy milyen emlékezetes földből tevődött össze a koronázási domb, amelynek jelentősebb részletei a következők voltak:

Arad megye a világosi várból; Baranya megye »Mohács tájékaról, melyen a szerencsétlen csata a törökök ellen vivatott«; Bereg megye »Csernek nevezett hegy talajából, melyen hajdan őseink első bejöveteleök alkalmával Álmos fejedelemmel első megállapodásukat tartották«; Heves

megye Aba Sámuel király sírhelyéből ; Liptó megye »a svihovorai fensíkról, amelyen Rákóczi Ferenc egyik döntő csatája vivatott« ; Moson megye »Szent Anna kápolnával épített dombnak földjéből, melyen 1146. évben II. Géza Boris szövetségesével Henrik bajor hercegen győzedelmeskedett, e helyen áldatott meg és köttetett oldalára az egyháznagyok által Szent István kardja« ; Pest megye »Alpárról, Árpád vezér várának halmából« ; Tolnamegye »Kajdacs határából az ott létező sánc tájékáról, amelyen a mohácsi vész után a Szentkorona egy ott lévő dudvás fűzfában három napig rejtetett el« ; Turóc megye »Znióvárjából, hol hajdan IV-ik Béla a tatárdulás elől menekülve, több ideig tartózkodott« ; Ung megye »Ungvárról, hol kelet éjszokról bevándorló s útközben diadalmasan s vitézül harcolt Szittyia fajelődeink Álmos vezérlete alatt K. u. 889. letelepedtek, azon helyről melyen Árpád a vándornépnek választatott vezérré, s melyről indultak ki a hont elfoglalandó annak hadai az itt tartott első áldomás után« ; Torda megye »Szent László határából, melyben Szent László a kunokat megverte, továbbá Keresztes határából, mely a Dák állam bomlásának kezdetét, Traján egyik győzelmét s a magyar keresztes had egyik ágának átvonulását engedte s a havasalföldről betört Mihály vajda vérért szívtá be« ; Marosszék »Marosvásárhelyről a régi praetorialis székhelyéből, hol Bocskay István Erdélyország fejedelmévé választatott« ; Arad városa a világosi várból ; Budaváros a Szent János hegyről ; Komárom város »azon helyről, melyen 1857-ben Erzsébet magyar királyné először lépett magyar földre« ; Zenta város »azon helyről, melyen a törökök Eugen herceg alatt tökéletesen megverettettek« és végül Pest városa is küldött e célra külön földet és pedig a város öt részéből az illető egyháztelekről, a Városligetben a Hermina kápolnától, továbbá a kőbányából és a Rákosról a királydombról. (Pesti levéltár : XI. 62/1867.) Az ország minden tájáról összehordott földből azután a m. kir. főlovászmesteri hivatal, mint a koronázási ünnepek rendezésével megbízott szerv, készítette el a koronázási dombot, amelynek egykorú fényképe Lux Kálmán „Budai várpalota Mátyás király korában” című művének IV. mellékletén látható.

A koronázás napja 1867. június 8-án volt ; ennek szabályait tételes közjogunk írja elő és több részből áll. A tulajdonképeni koronázás — amikor a nemzet képviselői a Szentkoronát a király fejére teszik — Budán történt, míg az alkotmánybiztosító eskü letétele és a kardvágás Pesten ünnepélyes külsőségek között ment végbe.

A koronázó menet harangzúgás közben Budáról a Lánchídon át jött Pestre és a pesti hídfőnél jobbra kanyarodva a Dunaparton végig vonult a főplébánia templom előtti Szentháromság-térre. Itt díszes emelvény állott a király és a közjogi funkcionáriusok részére, akiknek közreműködése mellett tette le a király az esküt. A pestvárosi küldöttség jelentésében olvashatjuk, hogy a nép öröme határtalan volt, amikor Őfelsége az eskü szövegében ahhoz a részhez ért, mely ősi alkotmányunknak megfelelően az ország területi épségét megtartani és biztosítani jelenté ki : »viharzó éljen riadás feljűlmulhatlan volt«. (XI. 62/867)

Az eskü letétele után a koronázómenet a plébániatemplom és a kegyesrendi épület közti utcárészen keresztül, továbbá a Városház-téren, Váci- és Dorottya-utcákon át a Ferenc József-térre vonult, ahol Őfelsége

felvágatott a koronázási dombra és Szent István kardjával a világ négy tája felé megtette a kardvágást, jelezvén vele, hogy bárhonnét jövő támadás ellen hazánkat megvédelmezi. A kardvágás ünnepségét Erzsébet királyné a diadalkapuvál ékesített Lloyd-palota nagyterméből nézte végig. A pesti koronázási aktusok befejezése után a menet azután a Lánchídon át visszatért Budára.

A koronázási dombot a hatóságok az 1867. évi kiegyezéshez fűződő nemzeti kegyeletből egy évtizeden át érintetlenül hagyták a Ferenc József-téren. 1874-ben merült fel első ízben a domb lebontásának a gondolata, amire alapot a Ferenc József-tér szabályozásának a kérdése szolgáltatott. A törvényhatósági bizottság 1874. május 6-án tartott ülésében foglalkozott a tér rendezésének és parkirozásának ügyével, amely alkalommal a koronázási domb további sorsáról is döntenie kellett, mert az elfogadott szabályozási terv a domb eltávolítását szükségessé tette. A lebontás egyedüli akadálya az volt, hogy mi történjék az összes törvényhatóságok által küldött kegyeletes földdel, amely a koronázási dombot alkotta? Ezért a törvényhatósági bizottság a 291/1874. kgy. számú határozatában a koronázási domb eltávolítása mellett döntött és egyben kimondotta, hogy »legcélszerűbb és leghelyesebbnek tartja, ha a kérdéses föld ott, hol jelenleg van, azon történeti érdekességgel bíró téren egy e célra ásandó gödörbe aláülyesztetik és kőlappal fedetik be«. Az eltávolítás azonban csak 1877-ben következett be, amikor a főváros tanácsa 1877. június 9-én tartott ülésében 25.941. számú határozatával utasította a mérnöki hivatalt, hogy a koronázási domb szétszedését az 1874. évi 291. kgy. számú rendeletben foglaltak szigorú betartása mellett a fővárosi gazdasági hivatallal egyetértőleg azonnal hajtsa végre. A mérnöki hivatal 1877. augusztusában foganatosította a tanács utasítását és a kegyeletes földet a helyszínen elásatta, a többi építési anyagot pedig leltárba foglalva a Kerepesi-úti omnibusz-telepen helyeztette el. Az 1891. évi május hó 4-én kelt mérnöki hivatali jelentés szerint az elraktározott anyagból egy részt az 1884. évben a János hegyen épült Erzsébet királyné emlék kerítésénél, a megmaradt részt pedig 1890-ben az Isten hegyen létesített Eötvös-park kerítésénél használták fel. A koronázási domb emlékét ma a Ferenc József-tér közepén levő háromszögű park területe alá süllyesztett és az ország összes törvényhatóságai által küldött kegyeletes föld őrítte meg, amely úgy a múltban, mint a jelenben az egységes Magyarországot jelképezte, tehát illő dolog, hogy hazánk mostani megpróbáltatásában még fokozottabb mértékben tartsuk tiszteletben. (Pesti levéltár: VII. 294/877. és II. 195/77.)

Két történelmi évszámot idézek a Ferenc József-tér helytörténeti ismertetésének befejezéséül: 1849. és 1867. Az osztrák ágyúk bombái és gyújtó rakétái 1849-ben Ausztria császáranak parancsára rombolták össze és égették fel a virágzó Pest legszebb terét és a kereskedelmi élet központját, az akkori Kirakodó-teret. Annak az osztrák császárnak a parancsára, aki tizennyolc esztendővel később, 1867-ben, mint Magyarország királya, a koronázódombról Szent István kardjával kezében védelmezője lett a hazának.

Dr. Rokken Ferenc.